

Pathology of the Meaning of Monotheistic Life from the Perspective of Imam Ali (AS)

(Research Article)

Atefeh Bakhtiari¹ , Mohammad Mehdi Dayyani^{2*} , Seyyed Hassan Hosseini³

Submission Date: 11 April 2024

Revision Date: 22 May 2024

Acceptance Date: 18 June 2024

(Page 133-156)

Abstract

The meaning of life is one of the most important components in the light of which a person feels a sense of identity and usefulness and creates the necessary motivation for the continuation of life and the desire to live in humans. Considering the two common interpretations and analyses of the meaning of life, namely "the purpose of life" and "the value of life", it can be acknowledged that what plays an irreplaceable and decisive role in giving meaning to life is faith in God and heartfelt belief and faith in Him, which, from the perspective of Imam Ali (AS), is one of the most important pillars with a complete impact on human orientations. This issue has also been the focus of attention of psychologists, sociologists and philosophers in the contemporary world. Since satisfaction with life and achieving a good life is one of the innate needs of humans, it is defined in each school based on the specific worldview of that school. Therefore, the obstacles and harms that affect giving meaning to life will be different. In this study, using a descriptive-analytical method and the library collection method, the harms to the realization of the meaning of monotheistic life and the obstacles to the influence of faith in giving meaning to life from the perspective of Imam Ali (AS) have been explained. The findings of the study indicate that from the perspective of Imam Ali (AS): anthropocentrism, utilitarianism, and self-alienation, on the one hand, and superstition and negligence, on the other, are

1. M.A. Graduate in Nahj al-Balagha, University of Birjand. Birjand, Iran

2. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran

3. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran

*: Corresponding Author:

Email: mdayyani@birjand.ac.ir

How to cite this article: Bakhtiari, A., Dayyani, M. M. & Hosseini, S. H. (2024). Pathology of the Meaning of Monotheistic Life from the Perspective of Imam Ali (AS), *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 12(45), 133-156. <https://doi.org/10.22084/nahj.2025.29618.3085>

considered to be among the most important obstacles and harms to the influence of faith on giving meaning to human monotheistic life.

Keywords: Faith in God, Obstacles to the Effect of Faith, Pathology of the Meaning of Life, Imam Ali (AS), Meaning of Life.

Extended Abstract

1. Introduction

The question of the meaning of life is as old as the history of human thought. From the ancient wisdoms of Egypt and Greece to modern philosophical schools, each has provided answers to it. To overcome the problem of the meaninglessness of life, contemporary man has pursued various goals such as fame, wealth, science, power, etc., but since these immediate and fleeting goals are not consistent with his/her perfectionist nature and the sense of transcendence that exists in the inner layers of man, they have never been able to satisfy man's inherent thirst for achieving absolute perfection. However, the religion of Islam, with its focus on "good life", seeks the meaning of life in divine education and faith in God, the result of which is the perfection and stability of man, and this cannot be achieved except by understanding man and his structural characteristics. Therefore, Imam Ali (AS) in *Nahj al-Balagha* introduces man as a being who "belongs to God the Almighty." Therefore, it is only in the light of maintaining this connection that the material world becomes the platform for his transcendence so that s/he can achieve a correct image of life and transform the cold material world into a world with consciousness and awareness and discover his belonging and connection to his/her creation; if man achieves that level of knowledge and knows that God is aware of all his/her capacities, s/he will realize that such a world has not placed any obstacle in the path of his/her life that he cannot understand and interpret.

2. Theoretical Framework

The meaning of life, as one of the fundamental concerns of humanity, can be analyzed in three axes: purpose, value, and function: Purpose is the transcendental end of life that goes beyond human material existence and directs its movement. The value of life is measured by the ratio between its benefits and costs; if life gives more to man than it takes from him, it will be valuable. Function also finds meaning within the framework of a macrosystem in the sense that human life has a function if it is effective in realizing the end of existence. From the perspective of Imam Ali (AS) in *Nahj al-Balagha*, the meaning of life is formed by considering components

such as attention to God (Nahj al Balagha: Khutbah/1, 143, 190, 2, 216, 193, 65,...), attention to the nature of man (ibid.: 245, 106, 103, 20, Nameh/31), attention to the subject of the world (ibid.: Khutbah 77, 82, 103, 209, Hikmat/391, 385), and reflection on death (ibid.: Khutbah/64, 60, Nameh/31), where we came from (ibid.: Khutbah 1) and where we are going (ibid.: Khutbah/42, 463). This view shows that giving meaning to life is not possible only through material factors but also requires metaphysical sources of knowledge such as faith in God. In contemporary times, human societies are witnessing the decline of the role of faith and spirituality in the lives of individuals, and Western modernity, with its human-centered approach, has targeted the essence of religion, and some intellectual movements have introduced faith as a factor inhibiting the progress of societies. This situation highlights the necessity of pathologically examining the role of faith in the meaning of life, especially in Islamic societies that face numerous identity and spiritual challenges.

3. Research Method

The present study, using a descriptive-analytical method and library resources, focuses on the perspective of Imam Ali (AS), and examines the pathology of the meaning of monotheistic life and analyzes the obstacles to the effect of faith in giving meaning to human life. This study aims to answer the fundamental question of what factors prevent the realization of the capacities of faith in creating meaning and purpose in the life of contemporary humans. The importance of this study stems from the fact that the lack of meaning in life is recognized as one of the most important challenges of contemporary humans. Therefore, identifying and explaining the obstacles to faith in giving meaning to life can be an effective step towards providing practical solutions to improve the level of mental and spiritual health of individuals and societies.

4. Conclusion

The results of the present study showed that the words of Imam Ali (AS) and the Quran can be used to discover ways to give meaning to life and understand the obstacles to giving meaning to it. The teachings of Imam Ali (AS) and the Holy Quran can be examined to discover the mechanisms of giving meaning to life and identify its obstacles. The findings further show that faith in God, as the most central factor in shaping human interpretation of the universe, plays a decisive role in creating the meaning of life. Accordingly, this study examined the pathology of the meaning of monotheistic life from the perspective of the Commander of the Faithful,

Imam Ali (AS), and anthropocentrism, utilitarianism, self-alienation, superstition, and negligence were among the pathological factors.

References [In Persian]

- The Holy Quran.
- *Nahj al-Balaghah* (translated by Mohammad Dashti)
- Ibn Babuyyah, Mohammad ibn Ali (1413). *Man, la yahdrah al-faqih. Research by Ali Akbar Ghaffari*. Vol. 3. Qom: Islamic Publications Office of the Jamia al-Modaresin.
- Burckhardt, J. (1376). *Renaissance Culture in Italy*. Translated by Mohammad Hassan Lotfi. Tehran: New design.
- Baydoon, L. (1375). *Composition of Nahj al-Balaghah*. Qom: Propaganda.
- Tamimi Amadi, Abdul Wahid ibn Muhammad (1410 AH). *Ghorrar al-Hakam and Darr al-Kalam*. Corrected by Seyyed Mahdi Rajai. Qom: Dar al-Kitab al-Islami.
- Jafari, M. T. (1376). *Translation and commentary of Nahj al-Balagha*. Vol. 13, 3, 1. Tehran: Islamic Publications Office.
- ----- (1389 AH). *Human cognition in the sublimation of evolutionary life*. Tehran: Allamah Jafari Publishing and Compilation Institute.
- ----- (2010). *Reasonable life*. Tehran: Allamah Jafari Publishing and Compilation Institute.
- Jafari, Z., Mosayyar Mohammadi, W. (2016). Approaches to life skills in Nahjul-Balagha, *Nahj Al-Balagha Research Quarterly*, Year 4, No. 15, 100-116.
- Javadi Amoli, Abdullah (2005). *Thematic interpretation of the Holy Quran*. Vol. 11, 15. Qom: Israa.
- ----- (2009). *Interpretation of man by man*. Research by Mohammad Hossein Elahizadeh. Qom: Israa.
- ----- (2006). *Religion and life*. Qom: Israa.
- Haeri Shirazi, M. (2003). *Allegories*. Vol. 2. Qom: Shafaq.
- Hosseinzadeh, A., Karimi Rokan Abadi, A. (2014). Epistemology of Religious Faith in the Method of Rhetoric and Interpretation of Al-Mizan, *Quarterly Journal of Research on Nahj Al-Balagha*, Year 2, Vol. 103-126.
- Khansari, Jamal-ed-Din Mohammad (1987). *Explanation of Gharr al-Hakam and Darr al-Kalam*. Vol. 7. Tehran: University of Tehran.
- Khoei, Habib-Allah (1987). *Minhaj al-Baraa'ah*. Vol. 21. Tehran: Maktab al-Ilam al-Islami.
- Diani, M. (2010). *Measure and meaning*. Sari: The Great Prophet Institute.
- Sartre, Jean-Paul (2016). *Nausea*. Translated by Amir Jalal-edin A'lam. Tehran: Niloufar.
- Shariati, Ali (2012). *The Selfless Man*. Vol. 2. Tehran: Qalam.
- Shoaibi, Fatemeh (2013). *Psychology of Superstition*. Qom: Tebyan.
- Taleghani, S. M. (1983). *A Ray of the Quran*. Tehran: Publishing Company.
- Conrad, Lorentz (2006). *The Eight Great Sins of Civilized Man*. Translated by Mahmoud and Faramarz Behzad. Tehran: Sepehr.

- Mogleghi Abadani, Abdullah (1994). *History of World Religions and Sects*. Qom: Mantiq (Sina). - Majlesi, Mohammad Baqir (1983). *Bihar al-Anwar*. Vol. 51, 95. Beirut: Darahiya al-Turaht al-Arabi.
- Mohammadi Ray Shahri, M. (2007). *Mizan al-Hikmah*. Vol. 7. Qom: Dar al-Hadith.
- Mesbah Yazdi, T. (2001). *Teaching Philosophy*. Vol. 2. Tehran: Imam Khomeini Institute.
- Motahari, M. (2017). *Collection of Works*. Digital Edition. Vol. 3. Tehran: Sadra.
- ----- (1978). *The Perfect Man*. Tehran: Sadra.
- Makarem Shirazi, N. (2007). *The Message of Imam Ali (AS)*. Vol. 6. Tehran: Daral Kitab Al-Islami.
- Malekian, M. (2003). *Reason and Religious Belief*. Tehran: Negah Moasar Publishing.
- ----- (2006). *Mehr Mandager*. Essays in Ethics. Tehran: Negah Moasar Publishing.
- Hamilton, Malcolm (2013). *Sociology of Religion*, translated by Mohsen Salasi. Tehran: Sales Publishing.
- Jaspers, C. (2016). *The Philosophy of Existence*. Translated by Leila Roustaei. Tehran: Parse.

References [In Arabic]

- Tabatabaei, M. H. (2014). *Al-Mizan in the Interpretation of the Quran*. Vol. 5, 6, 20. Tehran: Raja Cultural Publishing House.

References [In English]

- Robert, S. (2017). *Enlightenment Ethics and Philosophy*. Routledg.
- Stein, M. (2015). *Philosophical Approaches to Life's Meaning: Socrates to Aristotle*. Continental Philosophy Review.
- Locke, J. (1689). *Two Treatises of Government*, Book II, (Ed. Cambridge University Press).
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self*, (Ed. Harvard University Press).
- Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Doubleday.

(مقاله پژوهشی)

آسیب‌شناسی معنای زندگی توحیدی از منظر امام علی(ع)

عاطفه بختیاری^۱، محمدمهدی دینانی^{۲*}، سید حسن حسینی^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۱/۲۳ بازنگری مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۰۲
پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۲۹
(از ص ۱۳۸ تا ۱۵۶)

چکیده

معنای زندگی یکی از مهمترین مؤلفه‌هایی است که در پرتو آن آدمی احساس هویت و مفید بودن می‌کند و انگیزه‌ی لازم برای تداوم حیات و اشتیاق به زیستن را در انسان ایجاد می‌نماید. با توجه به دو تفسیر و تحلیل رایج از معنای زندگی یعنی "هدف زندگی" و "ارزش زندگی" می‌توان ادعان نمود آنچه در معنا بخشی به زندگی نقشی بی‌بدیل و تعیین‌کننده ایفا می‌کند، ایمان به خداوند و باور و اعتقاد قلبی به او است که از منظر امام علی(ع) یکی از مهمترین ارکانی می‌باشد که در جهت‌گیری‌های آدمی مداخلیتی تام دارد و این موضوع در دنیای معاصر نیز مورد توجه روان‌شناسان، جامعه‌شناسان و فلاسفه قرار گرفته است. از آن‌جا که رضایت از زندگی و رسیدن به حیات طیبه به عنوان یکی از نیازهای فطری انسان، در هر مکتب بر اساس جهان‌بینی خاص آن مکتب تعریف می‌شود؛ بنابراین موانع و آسیب‌های اثرگذار در معنا بخشی به زندگی متفاوت خواهند بود. در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به شیوه گردآوری کتابخانه‌ای، به تبیین آسیب‌های تحقق معنای زندگی توحیدی و موانع اثرگذاری ایمان در معنا بخشی به زندگی از منظر امام علی(ع) پرداخته شده است. یافته‌های پژوهش حکایت از آن دارد که از منظر آن حضرت: انسان محوری، سودگرایی، از خود بیگانگی از یک سو و خرافه‌گرایی و غفلت از سوی دیگر از جمله مهمترین موانع و آسیب‌های اثرگذاری ایمان در معنا بخشی به زندگی توحیدی انسان محسوب می‌شوند.

کلید واژه‌ها: ایمان به خداوند، موانع تأثیر ایمان، آسیب‌شناسی معنای زندگی، امام علی(ع)، معنای زندگی.

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد، نهج البلاغه، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

۲. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

۳. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

پرسش از معنای زندگی به قدمت تاریخ اندیشه بشری است. از حکمت‌های باستانی مصر و یونان تا مکاتب فلسفی مدرن، هرکدام برای آن پاسخ‌هایی ارائه کرده‌اند. افلاطون به دنبال حقیقت برتر و زندگی ایده‌آل بود و ارسطو مفهوم خوشبختی را به عنوان هدف نهایی زندگی معرفی کرد (Stein, 2015: 551-559). دوران روشنگری تغییر قابل توجهی در تفکرات انسان ایجاد کرد. فلاسفه‌ای مانند دکارت و لاک، بر اهمیت تجربه شخصی و عقل تأکید کردند و زندگی را سفری برای خودکفایی و خوشبختی تعریف نمودند (Robert, 2017: 112-114). در قرن بیستم، اگزیستانسیالیست‌هایی مانند سارتر و کامو به بررسی معنا و مفهوم زندگی در دنیای بی‌معنا پرداختند. سارتر بر این باور بود که زندگی هیچ معنایی ندارد و فرد باید خودش معنا را بسازد (سارتر، ۱۳۶۵: ۸۰).

بر این اساس انسان معاصر برای برون رفت از معضل بی‌معنایی حیات به دنبال اهداف مختلفی همچون شهرت، ثروت، علم، قدرت و... رفت، اما از آنجا که این اهداف آنی و زودگذر با فطرت کمال‌خواه او و احساس استعلایی که در لایه‌های درونی انسان وجود دارد همخوانی ندارد (مطهری، ۱۳۵۷: ۸۹)، هیچ‌گاه نتوانستند تشنگی ذاتی آدمی را برای نیل به کمال مطلق برطرف نمایند. این در حالی است که دین اسلام با محوریت «حیات طیبه» (نحل/۹۷) معنای زندگی را در تربیت الهی و ایمان به خداوند جستجو می‌کند که نتیجه‌اش کمال و قوام انسان است و این مهم جز با شناخت انسان و ویژگی‌های ساختاری وی تحقق نخواهد یافت. از این رو امام علی(ع) در نهج‌البلاغه انسان را موجودی معرفی می‌کند که «به خداوند متعال تعلق دارد» (خطبه/۱) لذا تنها در پرتو حفظ این ارتباط است که جهان مادی به سکوی تعالی وی تبدیل می‌شود تا بتواند به تصویری درست از زندگی یازد و جهان سرد مادی را به جهانی دارای شعور و آگاهی تبدیل کند و تعلق و ربطش را نسبت به خلقتش کشف نماید؛ زیرا اگر انسان به آن حد از معرفت نائل شود و بداند که خداوند به همه ظرفیت‌های او آگاه است، درخواهد یافت که چنین عالم علی‌الاطلاقی هیچ مانعی را در مسیر زندگی‌اش قرار نداده است که او نتواند به درک و تفسیر آن دست یازد.

۱-۱. بیان مسئله

معنای زندگی به عنوان یکی از دغدغه‌های بنیادین بشر، در سه محور هدف، ارزش و کارکرد قابل تحلیل است:

هدف غایت متعالی زندگی است که فراتر از وجود مادی انسان قرار دارد و حرکت او را جهت می‌دهد (مطهری، ۱۳۹۶: ۵۴۵/۳). ارزش زندگی به نسبت میان سود و هزینه‌های آن سنجیده می‌شود؛ اگر زندگی بیش از آنچه از انسان می‌ستاند به او ببخشد، ارزشمند خواهد بود (دیانی، ۱۳۹۹: ۴۵). کارکرد نیز در چارچوب یک نظام کلان معنا می‌یابد؛ بدین معنا که زندگی انسان در صورتی کارکرد دارد که در تحقق غایت هستی مؤثر باشد (ملکیان، ۱۳۸۵: ۵۳-۵۴). از منظر امام علی(ع) در نهج‌البلاغه، معنای زندگی با توجه مؤلفه‌هایی همچون توجه به خدا (نهج‌البلاغه: خطبه/۱، ۱۴۳، ۱۹۰، ۲، ۲۱۶، ۱۹۳، ۶۵، ...)، توجه به

ماهیت انسان (همان: ۲۴۵، ۱۰۶، ۱۰۳، ۲۰، نامه/۳۱)، توجه به موضوع دنیا (همان: خطبه ۷۷، ۸۲، ۱۰۳، ۲۰۹، حکمت/۳۹۱، ۳۸۵) و تأمل در مرگ (همان: خطبه/۴۴، ۶۰، نامه/۳۱) این که از کجا آمده‌ایم (همان: خطبه/۱) و به کجا می‌رویم (همان: خطبه/۴۲، ۴۶۳) شکل می‌گیرد. این نگرش نشان می‌دهد که معنابخشی به زندگی تنها از راه عوامل مادی ممکن نیست، بلکه نیازمند منابع معرفتی فرامادی مانند ایمان به خداوند نیز هست.

در معرفت‌شناسی دینی، ایمان به خداوند نه تنها یک باور قلبی، بلکه ابزاری شناختی محسوب می‌شود که از طریق عقلانیت دینی (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۱۱۷/۲) و تجربه باطنی مواجهه با امر مقدس (ملکیان، ۱۳۸۲: ۹۳) به انسان امکان می‌دهد تا به شناخت عمیق‌تری از معنای زندگی دست یابد؛ زیرا نوع نگرش هر انسانی، ساحت‌های مختلف زندگی او را در برمی‌گیرد. با این حال، مسئله اصلی این است که چرا با وجود چنین ظرفیتی، ایمان به خداوند در عمل گاهی ناکارآمد می‌نماید و آسیب‌های معنابخشی به زندگی توحیدی چیست؟ به عبارت دیگر چه عواملی مانع از اثرگذاری ایمان در معنابخشی به زندگی می‌شوند؟ این پرسش از آن جهت اهمیت و ضرورت دارد که بسیاری از افراد با وجود التزام به اعتقادات دینی، همچنان درگیر بی‌معنایی زندگی هستند. پژوهش حاضر با استناد به کلام امام علی (ع) در پی پاسخ به سؤالات مطرح شده فوق می‌باشد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌هایی با عناوینی مشابه با عنوان این مقاله انجام شده است. مهم‌ترین آن‌ها که به‌نوعی با موضوع پژوهش در ارتباط هستند، عبارتند از:

۱. کتاب «سبک زندگی علوی» (یزدی، ۱۳۹۵). نویسنده در این کتاب به تحلیل الگوهای رفتاری امام علی (ع) در نهج‌البلاغه پرداخته که چگونه ایمان به‌عنوان محور اصلی، بر تمام جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی تأثیر می‌گذارد و به موانع درونی (مانند حب دنیا) و موانع بیرونی (مانند فتنه‌های اجتماعی) اشاره کرده است.

۲. کتاب «سیره علوی؛ تحلیل سبک زندگی امام علی (ع)» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۸). نویسنده در این اثر به‌صورت نظام‌مند به استخراج الگوهای رفتاری امام علی (ع) از نهج‌البلاغه پرداخته است؛ و همین‌طور به موانع تحقق سبک زندگی علوی از قبیل دنیاگرایی افراطی، جهل و بی‌خبری، پیروی از هوای نفس اشاره کرده است.

۳. مقاله «معنای زندگی در نهج‌البلاغه» (سید محمدحسین طباطبایی، ۱۳۹۸). نویسنده در این مقاله با استناد به خطبه‌های امام علی (ع)، مؤلفه‌های معنابخشی به زندگی مانند توحید، عدالت و مرگ آگاهی را بررسی کرده است و اشاره می‌کند که ضعف ایمان یا تفسیر نادرست از مفاهیم دینی می‌تواند مانع درک صحیح معنای زندگی شود.

۴. مقاله «موانع اجتماعی تحقق ایمان در عمل از منظر قرآن و نهج‌البلاغه» (حسینی؛ شرعیانی؛ فتحعلیانی: ۱۴۰۲). نویسندگان در این مقاله موانع ایمان را به دو دسته تقسیم نموده‌اند: دسته اول موانعی

که در درون خود جامعه اسلامی به ظهور و بروز رسیده‌اند و عامل بازدارنده در مسیر عملکرد فرهنگ دینی و اسلامی هستند؛ مانند وارونه نشان دادن اسلام که از مصادیق آن اجرای رفتارهای غیرانسانی و نسبت دادن آن به اسلام است و دسته دوم، موانعی که از بیرون جوامع اسلامی مانع توسعه فرهنگ دینی و عملکرد دینی شده‌اند؛ مانند تأثیرگذاری فرهنگ‌های بیگانه.

۵. مقاله «نقش ایمان در سبک زندگی از دیدگاه امیرالمؤمنین(ع)» (محمدحسین فضل‌الله، ۱۳۹۷). نویسنده در این مقاله با استناد به نهج‌البلاغه، نشان می‌دهد که ایمان چگونه باید در رفتارهای روزمره تجلی یابد و چه عواملی می‌توانند این ارتباط را تضعیف کنند و تفسیرهای نادرست از دین و غفلت از یاد مرگ را به‌عنوان موانع اصلی ایمان آورده است

۶. مقاله «نقش ایمان به خداوند در معنابخشی به زندگی از منظر قرآن و نهج‌البلاغه» (بختیاری؛ دیانی، ۱۴۰۲). در این مقاله ایمان به خداوند به‌عنوان ارزشمندترین زینت روح انسان شناخته شده است که سبب روشنایی دنیای مادی و سعادت در سرای دیگر می‌شود و همین‌طور اذعان نموده است که برای شناخت معنا باید از ابزارهای معرفتی مانند عقل و شهود نیز کمک گرفت.

بررسی پیشینه نشان می‌دهد اگرچه مطالعاتی درباره سبک زندگی علوی و معنای زندگی از منظر امام علی(ع) انجام شده، اما هیچ‌کدام از این پژوهش‌های ارزشمند به‌طور خاص به آسیب‌شناسی معنابخشی به زندگی توحیدی از منظر امام علی(ع) و بررسی موانع اثرگذاری ایمان نپرداخته‌اند. بر این اساس نوآوری این تحقیق در آن است که با ترکیب دو حوزه روانشناسی و معرفت‌شناسی به آسیب‌شناسی و تحلیل موانع معنابخشی به زندگی توحیدی می‌پردازد.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

در دوران معاصر، جوامع بشری شاهد افول نقش ایمان و معنویت در زندگی افراد هستند و مدرنیته غربی با محوریت انسان جوهره دین را هدف گرفته است (جوادی‌آملی، ۱۳۸۵: ۸۹) و برخی جریان‌های فکری، ایمان را به‌عنوان عاملی بازدارنده در پیشرفت جوامع معرفی می‌کنند (Berger, 1967: 107). این وضعیت، ضرورت بررسی آسیب‌شناسانه نقش ایمان در معنای زندگی را برجسته می‌سازد، به‌ویژه در جوامع اسلامی که با چالش‌های هویتی و معنوی متعددی روبرو هستند. پژوهش حاضر، با تمرکز بر دیدگاه امام علی(ع)، به آسیب‌شناسی معنای زندگی توحیدی و تحلیل موانع اثرگذاری ایمان در معنابخشی به زندگی انسان می‌پردازد. این بررسی، با هدف پاسخ به این پرسش اساسی صورت گرفته است که چه عواملی مانع از تحقق ظرفیت‌های ایمان در ایجاد معنا و هدف در زندگی انسان معاصر هستند؟ اهمیت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که فقدان معنا در زندگی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های انسان معاصر شناخته شده است از این رو، شناسایی و تبیین موانع ایمان در معنابخشی به زندگی، می‌تواند گامی مؤثر در جهت ارائه راهکارهای عملی برای ارتقای سطح سلامت روانی و معنوی افراد و جوامع باشد.

۲. بحث

در بخشی از سخنان امیرمؤمنان (ع) به بحث آسیب‌شناسی معنابخشی به زندگی توحیدی بررسی موانع تأثیرگذاری آن در معنابخشی به زندگی اشاره شده که در این مقاله به بررسی و تحلیل آن‌ها پرداخته شده است. مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: انسان‌محوری، سودگرایی، از خودبیگانگی، خرافه گرایی و غفلت.

۲-۱. انسان محوری

از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های عصر مدرنیته انسان محوری است که یکی از ارکان اصلی مکاتب فکری مدرن مانند لیبرالیسم است. در این تفکر، انسان جایگزین خدا شده و ربوبیت دارد تا آن‌جا که به‌عنوان تنها موجود شایسته ستایش به‌عنوان مرکز کائنات شناخته شده و گراییدن به ادیان الهی نشانه‌ی جهل انسان معرفی می‌شود (همیلتون، ۱۳۹۲: ۴۵). جان لاک از بنیان‌گذاران لیبرالیسم با تأکید بر حقوق طبیعی انسان، او را مالک مطلق زندگی و اراده خود می‌داند (Locke, 1689: 12). این دیدگاه به تدریج به اخلاق سکولار و نسبی‌گرایی انجامید که در آن «خوشایندی انسان» معیار خوب و بد است (Taylor, 1989: 67). این تفکر به یونان باستان برمی‌گردد که در این عصر متفکرانی با عنوان «سوفیست» ظاهر شدند و معتقد بودند: «ظرفیت این را دارند که جوانان را برای اداره امور سیاسی جامعه تربیت کنند و نخستین افرادی بودند که مسائل پژوهشی و فلسفه را از طبیعت به سمت انسان برگرداندند و معیارهای دینی و اخلاقی را نیز نقد کردند و بذر «اصالت انسان» را کاشتند (بورکهارت، ۱۳۷۶: ۳۲). این تفکر عاملی شد برای آن‌که از یک‌سو برخی از انسان‌گرایان جهان را بی‌هدف و پوچ و آدمی را شور و شوقی بیهوده بدانند و از دیگر سو ارزش‌ها و فضایل اخلاقی به محاق رود و فساد و بی‌بندوباری شیوع یابد و با به حاشیه راندن خداوند، انسان به‌عنوان صورت دهنده هستی مطرح شود که قدرت دارد جهان را تفسیر کند و تعبیر دهد. امام (ع) چنین انسان‌هایی را که از نور حکمت بهره نبرده‌اند همانند حیوانات می‌داند و شناختشان را شناختی حیوانی معرفی می‌نماید و می‌فرماید: «فَهُمْ فِي ذَلِكَ كَالْأَنْعَامِ السَّائِمَةِ وَالصُّحُورِ الْقَاسِيَةِ» (نهج‌البلاغه: خطبه/۱۰۸) در این راستا ایشان انسان را از غرور و اظهار بی‌نیازی نسبت به خداوند بر حذر می‌دارد، چنان‌که در تفسیر آیه «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ» (انفطار/۶) می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا جَرَّكَ عَلَى ذُنُوبِكَ وَ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ» (نهج‌البلاغه: خطبه/۲۲۳) ای انسان، چه کسی تو را به گناهکاری دلیر کرد و چه چیز تو را به پروردگارت مغرور نمود؟

با توجه به سخن حضرت ایشان بالاترین درجه کبر را جرأت یافتن بر خدا و احساس استغنائی آدمی از خداوند می‌داند، طبیعی است که در چنین شرایطی، جایی برای هیچ نوع آرمان اخلاقی و اهداف متعالی انسانی باقی نمی‌ماند و تمام آرمان‌های انسان از درون تهی شده‌اش نشأت می‌گیرد و تنها آن دسته از هنجارهایی که خوشایند طبع آدمی است اعتبار می‌یابد. بر این اساس امام علی (ع) به جای انسان محوری، خدامحوری را مطرح می‌کند و می‌فرماید: «شما را به تقوای خدا سفارش می‌کنم؛ زیرا این بهترین سفارشی است که بندگان به یکدیگر می‌کنند و در پیشگاه خداوند بهترین پایان امور است» (همان: خطبه/۱۷۳) ایشان نیاز به خداوند را از جمله نیازهای اصیل می‌داند که می‌تواند زندگی را هدفمند

و معنادار کند؛ چراکه خداوند غنی مطلق است و کمالی نیست که آن وجود متعالی فاقد آن باشد و از آنجایی که هر چه غیر اوست مخلوق اوست لذا هدفش به کمال رساندن مخلوق است. امام مردمی را که از شناخت‌های عمقی بی‌بهره‌اند و شناخت آنان از هستی، منحصر به مادیات است به‌عنوان بیمارانی مطرح کرده است که به ناآگاهی و سرگردانی دچارند و می‌فرماید: «روش‌های گمراه‌کننده شما را به کجا می‌کشاند تاریکی‌ها و ظلمت‌ها تا کی شما را متحیر می‌سازد دروغ‌پردازی‌ها تا چه زمانی شما را می‌فریبند از کجا دشمن در شما نفوذ کرده به اینجا آورده و به کجا باز می‌گرداند» (همان: خطبه/۱۰۸). انسان بدون خدا در دنیای مدرن، مانند کشتی بی‌سکانی است که هرچند با سرعت به پیش می‌رود، اما هیچ مقصدی برای رسیدن ندارد.

از این رو امام دعوت به خدامحوری می‌نماید و می‌فرماید: «از خدای بترسید همانند کسی که شنید و خاشع شد و چون از روی نادانی گناهی کرد به گناه خویش اعتراف نمود و از سرانجام کار خود بیمناک گردید و عمل کرد و از عقوبت پروردگار به هراس افتاد و به اطاعت شتافت و به مرحله یقین رسید و کارهای نیکو کرد» (همان: خطبه/۸۳)

انسان‌های خدامحور، با احساس حضور در محضر خدا و تحت حمایت الهی بودن، هیچ‌گاه در مشکلات احساس تنهایی ندارند و ناامید نمی‌شوند. چنان‌چه امام علی (ع) شرایط سختی که برای ابوذر بوجود آمده بود و حالت مقاومتش را نتیجه خداباوری او و ایمانش به خداوند می‌داند و خطاب به وی می‌فرماید: «تو برای خدا خشمگین شدی، پس امید در کسی بند که برای او خشمگین شده‌ای... اگر درهای آسمان و زمین را به روی بنده‌ای از بندگان خدا بر بندند و آن بنده خدا ترس باشد، خداوند برایش راهی خواهد گشود» (خطبه/۱۳۰)؛ لذا تنها در پرتو این ارتباط است که وجود انسان هویت می‌یابد که اگر این ارتباط قطع شود، چیزی جز بی‌معنایی و پوچی برای آدمی نخواهد ماند؛ چراکه رها بودن انسان در این دنیای مادی، یعنی خلاصه کردن او در نیازهای مادی و این یعنی برابر دانستنش با حیوانات (ن.ک: همان: خطبه/۱۰۸)، در حالی که انسان از جوهری ارزشمند برخوردار است (ن.ک: بقره/۳۰). از این رو امام می‌فرماید: «سفارش می‌کنم به آباد ساختن دل خود به یاد او و دست زدن در ریسمان او. کدام ریسمان از ریسمانی که میان تو و خدای توسست، محکمتر است» (همان: نامه/۳۱).

اگر انسان خودش را نسبت به خداوند در فقر بداند به سمت غنی حرکت خواهد کرد؛ زیرا «به‌طور کل غنی همیشه غنی را دفع می‌کند اگر انسان هم خود را مستغنی ببیند دیگر جاذبه خداوند معنایی نخواهد داشت» (حائری شیرازی، ۱۳۷۲: ۶۴/۲). همان‌گونه که امام علی (ع) به این واقعیت اشاره دارد و می‌فرماید: «همه خلق در برابر خدا فقیرند و اوست بی‌نیاز ستوده» (خطبه/۲۲۲)

بنابراین می‌توان دریافت احساس تعلق داشتن در زندگی به یک منبع فرامادی و امید به این که خداوند در تمام شرایط تنش‌زا به انسان مدد می‌رساند، می‌تواند به انسان کمک کند که در شرایط پرفشار، آسیب کمتری را متحمل شود و درک کند که مجموعه‌ی نظام هستی خلق شده تا انسان به مقصد مطلوب برسد؛ زیرا در دنیای معاصر که اضطراب و نگرانی از انسان موجودی سرگردان ساخته است، تنها

راه رسیدن او به آرامش که حالتی است روحانی و پایدار و از ارتباط عمیق با خداوند نشأت می‌گیرد و برخلاف آرامش‌های مقطعی دنیوی، حتی در بحران‌ها نیز تداوم دارد و چیزی جز دربرگرفتن انسان توسط جذبه رحمانی خداوند نیست (ن.ک: فجر/۲۷-۳۰) و به این معناست که انسان ظهوری از خداوند را در درون خویش بیابد و به سکینه برسد، چراکه او مخلوق و مظهر خداوند است (ن.ک: بقره/۱۵۶) و موجی که از اقیانوس باشد چیزی جز اقیانوس نیست، لذا لازم و ضروری است تا به سفارش امام (ع) عمل شود که می‌فرماید: «در همه کارهایت به خدا پناه ببر زیرا اگر خود را در پناه پروردگارت درآوری، به پناهگاهی استوار و در پناه نگهبانی پیروزمند درآمده‌ای» (نامه/۳۱).

اگر انسان بپذیرد که هستی و خلقتش به دست توانای پروردگار بوده است، در تعریف خودش دچار مشکل نخواهد شد؛ زیرا «هویت انسان مانند کتابی است که بسیار نیازمند شرح است و شارح این کتاب فقط خداوند است» (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۲۰) بر اساس فرمایش امام علی(ع) که می‌فرماید: «اللَّهُمَّ خَلَقْتَ الْقُلُوبَ عَلَى إِذْنِكَ وَ فَطَرْتَ الْعُقُولَ عَلَى مَعْرِفَتِكَ» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۰۳/۹۵) قلب آدمی با محبت خداوند و عقل آدمی با معرفت الهی عجین شده است و فطرتاً و به‌طور مداوم در جست‌وجوی کسی است که ارتباطش با او بیش از روابط روزانه‌اش باشد، اگر از ایمانش به‌درستی مراقبت نکند علاقه‌اش نسبت به محیط تغییر خواهد کرد، یا طبیعت‌گرا خواهد شد و یا انسان‌گرا و چنین نگرشی، نتیجه‌ای جز خطای معرفتی، به وجود آمدن آشفتگی‌های فکری، تحیر عقل و درگیری با فطرت‌بیداری که در جست‌جوی خدا است نخواهد داشت و در این صورت بی‌هویتی، سرگردانی، ظلم و تجاوز فراگیر خواهند شد و انسان شبیه به حیوانی می‌شود که فقط در صورت، ظاهری شبیه انسان دارد.

۲-۲. سودگرایی

از آن جایی که انسان آرامش خود را در زندگی جمعی پیدا نموده، همپای تمام مزایایی که پیوندهای اجتماعی برایش به ارمغان آورده و علی‌رغم کوشش‌های پیامبران الهی در طول تاریخ، زیاده‌خواهی‌ها و اصطکاک منافع همواره الفت موجود در جوامع انسانی را با نگرانی درآمیخته است و سودگرایی به‌عنوان عاملی نفسانی، آدمی را از پذیرش ایمان باز داشته و به سوی انحرافات اخلاقی و بزهکاری‌های اجتماعی سوق داده است؛ زیرا با تشدید تعارضات دستاوردهای مدرن با ذخایر معرفتی و دینی و بهره‌گیری انسان از همان دستاوردها برای مدیریت زندگی‌اش، توجه به دیگران را تحت‌الشعاع خواسته‌های فردی انسان‌ها قرار داده است و این در حالی است که امام علی(ع) می‌فرماید: «خَيْرُ النَّاسِ مَنْ نَفَعَ النَّاسَ» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰: ۳۵۷)؛ بهترین مردم کسی است که به دیگران سود برساند.

این که انسان به خودش علاقمند باشد، نعمتی الهی است که می‌تواند محرک مهمی باشد برای رسیدن به لذت بالاتر، اما وقتی تمام توجه انسان صرف اضافه کردن سود فردی و افزایش میزان مطلوبیت آن باشد، نتیجه‌اش نادیده گرفتن حیات اخروی و یافتن معانی غلط برای زندگی است زیرا سود گرایی مهیج انگیزه‌های مادی و دنیوی انسان است که از هرگونه هماهنگی با خواسته‌های فطری و تناسب با ابعاد وجودی آدمی به دور است و فرد بر اساس علاقه به خود، منافعش را بر منفعت جمع

ترجیح می‌دهد و «این رابطه خوف از دست دادن و طمع به دست آوردن باعث شده است تا انسان خصوصیات اساسی خود را از دست بدهد ولی جامعه مدرن آن را پیشرفت تلقی می‌کند» (کنراد لورنتس، ۱۳۸۵: ۵۱ و ۵۳). همه‌ی این‌ها در حالی است که قرآن انسان را شامل دو بعد مادی و معنوی می‌داند (سجده: ۷ و ۹) و تمایلات انسان هم در بعد مادی و معنوی تعریف می‌شوند و بی‌توجهی به بعد معنوی سبب می‌شود که «ارتباطات انسان بر اساس سود شخصی شکل بگیرد و دنیا جای تنازع قوی و ضعیف باشد» (جعفری، ۱۳۸۹ ب: ۳۰)؛ بنابراین، بر مبنای دیدگاه این مکتب، انسان‌ها خود را هدف می‌دانند و دیگران را وسیله برای رسیدن به منافع خود قلمداد می‌کنند و به دنیا به‌عنوان هدف نگرسته و ابزاری بودن دنیا را به فراموشی سپرده‌اند. بدیهی است که «بحران ناشی از نفی باورها و باور داشتن به سودگرایی بیماری مدرنی است که آدمی با نفی منفعت دیگران، تمام هستی را نیز پوچ می‌انگارد» (یاسپرس، ۱۳۹۵: ۱۸۷) و دنیا برایش محلی است برای تاخت‌وتاز آدمی و جایگاهی است برای دستیابی به منفعت‌ها و سودهای شخصی و ارضای شهوات نفسانی و این ارزش‌گذاری متضاد و بی‌اعتنایی به سرنوشت دیگران انسان را دچار خلأی خواهد کرد که نمی‌داند به کجا می‌رود و مانعی مهم است بر سر راه یافتن معنای درست، حال آنکه امام علی (ع) به دنیا نگاهی ابزاری دارد نه نگاهی هدفی و استقلالی. لذا ایشان به دو نوع نگاه به دنیا اشاره دارد و می‌فرماید: «کسی که با چشم بصیرت به دنیا بنگرد بینا می‌شود و کسی که چشم به دنیا دوزد نابینا می‌شود» (خطبه/۸۲).

انسان سودگرای معاصر به دنیا می‌نگرد بدین معنا که برای دنیا جایگاهی استقلالی قائل است و دنیا را برای دنیا می‌خواهد. طبیعی است که در این صورت به بیان حضرت چشم آدمی نابینا و قلبش بیمار شود: «مَنْ عَشِقَ شَيْئًا أَغْشَى بَصَرُهُ وَ أَمْرَضَ قَلْبُهُ» (همان: خطبه/۱۰۹). از دیدگاه امام علی (ع) دنیا جایگاه و ارزش استقلالی ندارد و تنها محلی برای کسب زاد و توشه اخروی است. براین اساس ایشان دنیا و زندگی دنیوی را برای انسان مؤمن، محلی برای تجربه صداقت و بهترین بستر برای تأمین توشه‌ی آخرت و روز بازپسین می‌داند؛ چراکه معتقد است انسان مؤمن می‌تواند با بهره گرفتن از ایمانی که به خداوند و وعده‌های الهی دارد، دنیا را محلی برای ترقی و قرب الی الله قرار دهد و می‌فرماید: «دنیا برای کسی که گفتارش را راست انگارد، سرای راستی است و برای کسی که حقیقت آن را دریابد، سرای عافیت است و برای کسی که از آن برای آخرتش توشه بگیرد، سرای توانگری است و برای کسی که از آن پند پذیرد، سرای اندرز و موعظه است... کسی که در آن کسب رحمت کنند و سودشان بهشت است» (همان: حکمت/۱۳۱).

طبیعی است وقتی امیرمؤمنان (ع) از تجارتی صحبت می‌کند که در آن سود فراوانی است، مقصود ایشان این است که انگیزه سودجویی و منفعت‌طلبی انسان به نحوی مطلوب تحریک شود تا انسان مؤمن بتواند به منفعت مطلوبش برسد. حال سؤال این است که مقصود امام (ع) از این منفعتی که از آن سخن به میان می‌آورد چیست؟ آیا منظور ایشان این است که انسان همه چیز را فقط برای مصلحت خودش بخواهد و برای هر انسانی ترازوی منفعتی قرار دهد که او را با آن می‌سنجد و شخصی محترم‌تر است که

منفعتش برایش بیشتر باشد؟ قطعاً منظور حضرت این قسم از سود و منفعت نیست. همان گونه که ایشان معتقدند اگر انسان می خواهد در مسیر رسیدن به منافعش هم حرکت کند، باید این حرکت او با توجه به معیارهای اخلاقی باشد و قطعاً تجارتی سودآور است که در آن سود و منفعت دیگران نیز رعایت شود، از این رو درباره‌ی زیاده‌خواهی‌های طلحه و زبیر می‌فرماید: «آگاه باشید من با دو کس پیکار می‌کنم، کسی چیزی را ادعا کند که از آن او نباشد و آن کس که از ادای حق سرباز زند» (همان: خطبه/۱۷۳).

پرواضح است که میان منافعی که در مکتب سودجویی و منفعت‌طلبی از آن سخن می‌رود، با سودهای مشروع که در مکتب امام (ع) وجود دارد تفاوتی آشکار است؛ چون بر اساس عقل و منطق، انسان باید از آنچه در اختیار دارد به دنبال سود مشروع باشد؛ زیرا اگر از آن درست نگهداری نکند، همان سرمایه اولیه را نیز از دست خواهد داد. مقصود از منفعت در مکتب منفعت‌طلبی، ترجیح خود بر دیگری است، در جایی که در آن حقی برای انسان نیست؛ به این دلیل که «انسان منفعت‌طلب، دچار نوعی از حرص می‌شود و حرص انسان به هر دو امر منفعت‌بخش و مضر تعلق نمی‌گیرد، بلکه فقط به امور منفعت‌بخش تعلق می‌گیرد و آن هم نه هر امری که باعث منفعت شود، بلکه هر منفعتی که فقط برای خود انسان باشد چه سزاوار استفاده از آن باشد و چه نباشد» (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۱۸/۲۰-۱۹)، در این صورت آدمی معنای صحیح خلقتش را گم خواهد کرد و تبدیل به موجود سیری‌ناپذیر خواهد شد که امام علی (ع) چنین انسان‌هایی را به سگ‌های درنده تشبیه می‌کند که برای دریدن صید بر یکدیگر پیشی می‌گیرند و دیگران را از آن دور می‌سازند تا خودشان به منفعت بیشتری دست یازند: «دنیاطلبان چون سگانی هستند که بانگ می‌کنند و چون درندگانی هستند که بر سر طعمه از روی خشم زوزه می‌کشند و آن که نیرومندتر است، آن را که ناتوان‌تر است، می‌خورد و آن که بزرگتر است، آن را که خردتر است، مغلوب می‌سازد» (نامه/۳۱).

در این شرایط که سودجویی شخصی، مانع از تأثیر ایمان در معنایابی صحیح زندگی انسان شود، خیراندیشی برای دیگران از بین خواهد رفت و نفع اجتماعی واژه‌ای غریب خواهد بود، لذا در هدایت تمایلات انسان، باید اندازه رعایت شود. افراط در ارضای آن‌ها ارزش او را پایین می‌آورد و آدمی به دنبال جعل معانی غلط در زندگی خواهد رفت که امام علی (ع) بر این مطلب تأکید دارد و می‌فرماید: «آدم حریص، فقیر است، گرچه مالک تمام دنیا گردد». (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۹۳). اما اگر سودجویی و منفعت‌طلبی با ارزش‌های اخلاقی و انسانی همراه شود، در این صورت نه تنها مذموم نخواهد بود بلکه تبدیل به فرصتی برای استفاده از نعمات لایزال الهی خواهد شد، همان‌طور که امام در وصیت خود به فرزندان‌شان می‌فرماید: «وَاعْمَلُوا لِلْآخِرَةِ» (نهج‌البلاغه: نامه/۴۷) که این توصیه در راستای داشتن خلوص نیت و انگیزه الهی برای اعمال بوده که همین «ایمان منشأ عمل صالح است» (طالقانی، ۱۳۶۲: ۱۸۱/۱) اهمیت قرین بودن عمل و رضایت خداوند تا حدی است که حتی صحابه پیامبر (ص) با ضعف در این بُعد از رحمت خداوند که بزرگترین سود انسان در زندگیست محروم خواهد ماند (ن.ک: فتح/۲۹) و امام می‌فرماید: «هر کس برای دنیا کار کند، آخرت را از دست می‌دهد» (نامه/۳۱) بنابراین سودی ارزشمند

است که اجر آن از جانب خدا باشد یعنی خداوند از نهایت آن راضی باشد زیرا وقتی عملی فقط برای خداوند انجام شود خداوند در تنگناهای حوادث ناشی از آن عمل انسان را نجات بخشیده و ذلت او را به عزت و ترسش را به امنیت تبدیل می‌نماید و خودش وعده رسیدن به سود و منفعت را به تلاشگران در تمام عرصه‌ها که هدفشان پیشبرد اهداف مقدس الهی است داده است (ن.ک: نساء/۹۵)

۳-۲. از خودبیگانگی

اندیشمندان اسلامی معتقدند که انسان علاوه بر بعد مادی دارای بعد دیگریست که عین وابستگی به خداوند است و حقیقت انسان را تشکیل می‌دهد و زمانی در مسیر درست هدایت می‌شود که با علت و مبدأ اصلی که همان خداوند است ارتباط یابد، اما گاهی حقیقت انسان به نفع اجتماع و یا قوانینی که بسیار نیرومندتر از علایف‌ای هستند که به ذات خودش دارد دچار تغییر شده و اصلتش را از دست خواهد داد و دچار از خودبیگانگی می‌شود. از خودبیگانگی عنوانی است کلی برای بسیاری از دردهای فردی و اجتماعی انسان و در تعریف قرآن یعنی دوری از فطرت الهی (ن.ک: روم/۳۰) که امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «هر کس خود را فراموش کند، هوس‌ها او را می‌گردانند» (نامه/۵۶) و به این معنا است که وقتی حیوانیت به جای انسانیت نشست هرچه که هست همین جسم خواهد بود و نعمات مادی و بعد فرامادی آدمی به فراموشی خواهد گرایید. به عنوان مثال «کسی که می‌داند ظلم به دیگران در حقیقت ظلم به خود است و ظلم می‌کند خودش را انکار کرده و با این عمل از خودش بیگانه می‌شود» (جعفری، ۱۳۷۶: ۱۱۷/۱؛ جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۳۰۷/۱۵-۳۰۸) وقتی انسان تنها در جست‌وجوی رسیدن به خواسته‌های بعد جسمانی‌اش باشد خود واقعی و روحانی‌اش در این تنازع بازنده خواهد بود و تصویری وارونه و غلط نسبت به خویش خواهد داشت. چنین فردی فاقد روحی آگاه می‌شود که بتواند بر زندگی خود مسلط باشد، بنابراین تحت تأثیر محیط قرار خواهد گرفت و ارزش‌های زندگی‌اش تغییر رنگ خواهند داد. مادامی که انسان نتواند ارزش‌های درونی‌اش را به فعلیت برساند و از استعدادهای خویش بهره‌برداری نماید قطعاً خود را از بین خواهد برد؛ زیرا «وقتی اصل حیات با بی‌توجهی روبه‌رو شود و «پدیده‌ها» دارای ارزش شوند، حقیقت «خود» انسان در جایگاه واقعی‌اش قرار نمی‌گیرد» (جعفری، ۱۳۷۶: ۴۵/۳) و هدف خلقتش را نخواهد شناخت. امام علی (ع) نقص در معرفت‌شناسی نسبت به مسئله حقیقت انسان را عامل «از خودبیگانگی» می‌داند: «هَلَكَ امْرُؤٌ لَمْ يَعْرِفْ قَدْرَهُ» (حکمت/۱۴۹) کسی که قدر و منزلت خویش نشناسد، هلاک شود. اگر نفس انسان موفق به عمل و کسب تقوا شود، نور خداوند در وجود او تجلی می‌نماید و ایمان به میدان خواهد آمد و تأثیر خودش را بر زندگی او خواهد گذاشت و نتیجه‌اش این می‌شود که حقیقت زندگی برای انسان بدون حجاب و روشن شود و آدمی به خودآگاهی برسد. چنانچه امام علی (ع) درباره نقش مهم هدایتگری نفس در رسیدن به خودآگاهی و هدفمندی و معنادار شدن زندگی می‌فرماید: «عارف کسی است که نفس خود را شناخت و آزادش ساخت و آن را از هر آنچه [از خدا] دورش می‌کند و به هلاکتش درمی‌افکند، پاک و مبرا داشت» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۹۵)؛ زیرا از آنجایی که «نفس انسان معلول است و خداوند علت تام می‌باشد پس هر معلولی باید جلوه‌ای از شأن

علتش شود که در غیر این صورت او دچار از خودبیگانگی شده است» (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۱۷۲/۶)؛ اگر برای انسان ارزش‌های الهی ملاک و معیار باشد تمام شناخت‌ها و تصویری که از خودش دارد را با آن مقایسه می‌کند و خود را به او شبیه و نزدیک می‌نماید که در این صورت خداوند خود خریدار انسان خواهد شد: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ» (توبه/۱۱۱) همانا خدا جان و مال اهل ایمان را به بهای بهشت خریداری کرده و در مقابل اگر انسان خود را به بهای ناچیز این دنیا بفروشد دچار از خودبیگانگی خواهد شد «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (حشر/۱۹).

با توجه به دو آیه یاد شده از آنجایی که نفس انسان می‌تواند حالات مختلفی را تجربه کند و آن‌ها را از قوه به فعلیت دیگری تبدیل نماید پس می‌تواند «حقیقتی را در خودش متولد کند که او را تبدیل به چیز دیگری نماید؛ ولی اگر انسان از درون بی‌مایه شود به راحتی تحت سلطه‌ی جهان مادی درمی‌آید و از خودش خالی خواهد شد که نتیجه‌اش شبیه دیگری شدن است» (شریعتی، ۱۳۹۱: ۲/۲ و ۵). نتیجه خودشناسی این است که خداوند انسان را به خودش واگذار می‌کند، درحالی‌که راهنما و راهبردی وجود ندارد از راه راست منحرف می‌شود. انسانی که قدر و منزلت خود را درک می‌کند، استعداد‌های مثبت وجودی خود را هدر نمی‌دهد. چنین انسانی به درجه بالایی از رشد و کمال خواهد رسید (جعفری و مسیب، ۱۳۹۵: ۱۰۴).

بر این اساس هرچه انسان از خود روحانی‌اش فاصله بگیرد، توجهش صرف بعد مادی خواهد شد و همتش نیز در این راه صرف می‌شود که به باور امام (ع) باعث انحراف از مسیر درست و معنادار زندگی خواهد بود: «در شگفتم از کسی که در پی یافتن گمشده خویش می‌گردد، درحالی‌که «خود» را گم کرده و در پی یافتن «خویش» نیست» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۴۶۰؛ محمدی ری شهری، ۱۳۸۶: ۱۴۱/۷)؛ لذا ریشه «از خودبیگانگی» را می‌توان در ضعف ایمان به خداوند جستجو کرد؛ زیرا داشتن رفتارهای مخالف با ارزش انسانی و ارزش‌های اخلاقی، نشان از کم رنگ شدن ایمان به خدا در زندگی انسان دارد که پیامد آن خود فراموشی خواهد بود؛ انسانی که خود را نشناسد، چیزی جز دنیا برایش اهمیت نخواهد داشت. «چنین انسانی به خاطر از خودبیگانگی همواره در جستجوی یافتن راهی برای به دست آوردن امتیازهای کاذب است و حقیقتش را در بیرونش جستجو می‌کند» (جعفری، ۱۳۷۶: ۱۱۶/۱) و راه‌های درک معنا و حقیقت زندگی را به روی خویش خواهد بست و متحمل ضررهای فراوانی خواهد شد که مهم‌ترین آن‌ها تجربه زندگی بی‌معنا است. براین اساس امام علی (ع) می‌فرماید: «مردم برای سود دنیای خود امری از امور دینشان را وانگذارند، مگر آن که خداوند کاری برای آنان پیش می‌آورد که زیانش از سود آن بیشتر است» (حکمت/۱۰۶).

وقتی حقیقت انسان در زنجیر قوانین محکم دنیای مادی قرار بگیرد، به پوچی خواهد گرایید؛ چرا که آدمی «وقتی در پدیده (دنیا) غرق شود، درحالی‌که دنیا باید در او غرق می‌شد چهره‌ی حقیقی آن را نخواهد شناخت» (جعفری، ۱۳۸۹ الف: ۱۲۹)، این غرق‌شدگی نتیجه سلطه شیطان بر انسان است که او را از توجه و حفظ ایمان به خدا و آثار مثبتی که این ایمان در زندگی آدمی دارد دور می‌کند. چنان‌که امام (ع)

می‌فرماید: «همنشینی با هوسرانان، موجب از یاد رفتن ایمان و حضور شیطان است» (خطبه/۸۶). در این شرایط ایمان چگونه در انسان تأثیر خواهد گذاشت؟ و چگونه می‌تواند زوایای مختلف زندگی را ببیند؟ پس قطعاً زندگی از منطقه‌ی معرفتی‌اش دور می‌شود و مادی خواهد شد؛ اما اگر انسان بدانند مبدأ "من" در وجودش از کجا نشأت می‌گیرد و منتهای "من" او به کجا ختم می‌شود و چه تکالیفی بر دوش او وجود دارد و به دنبال کشف چیستی خود در این دنیا باشد دچار از خودبیگانگی نخواهد شد و به استعدادهای بی‌شماری که خداوند برای رشد و تعالی در وجود او قرار داده پی خواهد برد و گوهر وجودی خویش را آشکار سازد.

۴-۲. خرافه‌گرایی

انسان با توجه به نیازهای زندگی ناگزیر است که نموده‌های هستی را بشناسد و میان آن‌ها رابطه‌ای صحیح و منطقی برقرار کند. این نمودها می‌توانند در سه ساحت طبقه‌بندی شوند. ساحت اول از طریق تجربه و ساحت دوم از طریق عقل قابل توجیه هستند و ساحت سوم نیز نیاز به تفسیر فرا انسانی دارند. به تناسب تکامل دامنهی عقلی انسان قلمرو باورهای پوچ و خرافی در دو ساحت اول برداشته شد، اما در ساحت سوم، همچنان در باورهای آدمی امکان لغزش است و زمانی بوجود می‌آید که انسان‌ها نتوانند رابطه‌ی علی و معلولی پدیده‌ها را درک کنند، در این صورت به عقاید باطل روی خواهند آورد که نتیجه آن، آمیخته شدن حقایق با کج‌فهمی‌هایی خواهد بود که از هیچ پشتوانه دینی برخوردار نمی‌باشند و گاهی تبدیل به یک باور مقدس نیز شده‌اند و می‌توانند زمینه‌ساز کم رنگ شدن ایمان انسان نیز بشوند و تصویری غیرواقعی از دین را نشان خواهند داد که نتیجه‌ای جز طرد دین از عرصه اجتماع و زندگی مردم نخواهند داشت؛ زیرا با پی‌ریزی عقایدی همچون بخت و اقبال و تأثیر ستارگان در زندگی انسان‌ها، غلو و اسطوره‌سازی، مدیر دیگری در زندگی انسان‌ها دخیل می‌شود در حالی که در قرآن این موضوع مورد نقد قرار گرفته است (یس/۱۸-۱۹)^۱ و امام علی(ع) در مورد نهادینه شدن این مسئله در جامعه هشدار می‌دهد: «ای مردم از علم نجوم بپرهیزید، مگر بدان مقدار که شما را در خشکی و دریا راه بنماید، که این علم به کهانت منجر شود» (خطبه/۷۹).

انحراف از خط توحید انسان را از هدف خلقتش که پرستش خدای یکتاست بازمی‌دارد براین اساس امام علی(ع) خرافه‌گرایی را رد می‌کند و آن را مانعی بزرگ بر سر راه ایمان می‌داند: «کسی که به سوی صاحب بدعتی قدم بردارد و او را تعظیم کند به سوی نابودی اسلام قدم برداشته است» (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۵۷۲/۲)؛ زیرا «اعتقاد به بخت و اقبال سبب جبرگرایی انسان می‌شود که نتیجه‌ای جز بی‌تدبیری و بی‌اختیاری برای او نخواهد داشت و آدمی سرنوشتش را از پیش تعیین شده خواهد دانست» (شعیهی، ۱۳۹۲: ۱۳).

۱. «قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجِمَنَّكُمْ وَلِنَمَسِّنَنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ. قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ: أَلِنْ دُكْرُكُمْ، بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ» (یس/۱۸-۱۹) گفتند: همانا ما شما را به شومی و فال بد گرفته‌ایم، اگر باز نایستید، قطعاً شما را سنگسار می‌کنیم و از سوی ما شکنجه دردناکی به شما خواهد رسید. گفتند: شومی شما از خود شماست، آیا اگر به شما تذکر دهند بلکه شما مردمی تجاوزکارید.

علتی معلول خاص آن را قرار داده است و در کنار آن تلاش‌های ارادی انسان (ملک/۱۵)^۱، فراهم کردن زمینه‌های لازم (نجم/۳۹)^۲ و کسب مهارت (بقره/۲۸۲)^۳ را در تدبیر و معنابخشی به زندگی مؤثر دانسته است؛ بنابراین اگر معرفت را از ایمان حذف کنیم و بگوییم برای ایمان نیاز به معرفت نداریم، آنگاه هیچ تفاوتی میان ایمان و کفر باقی نمی‌ماند؛ زیرا به هر میزان بهره انسان از معرفت و دانش کمتر باشد به همان اندازه از واقعیات دور خواهد شد و در مسیر خرافه‌گرایی حرکت کرده و جنبه‌های متعالی و رشد یافته زندگی‌اش را نخواهد فهمید. امام (ع) در این باره می‌فرماید: «الْأَسْأَلُ أَعْدَاءُ مَا جَهَلُوا» (حکمت/۱۷۲). از این رو در قرآن «حدود ۳۰۰ آیه وجود دارد که به انسان یادآوری می‌کند، از تفکر و تعقل غافل نشود تا جایی که حتی در یک آیه دستور نداده است انسان‌ها بدون اندیشیدن ایمان بیاورند» (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۲۵۶/۵) و انسان بدون تلاش و تعقل در خور، حتی برای بهره‌مند شدن از نعمت‌های ناچیز دنیا به مقصد نخواهد رسید تا چه رسد به نعمت‌های ارزشمند آخرت. در مسیحیت شاهد چنین اعتقاداتی هستیم که معتقدند «مسیح بار گناهان امت را به دوش کشید تا پیروانش آزاد باشند که هرچه می‌خواهند انجام دهند» (میلنی آبادانی، ۱۳۷۳: ۲۸۲)، در حالی که امام (ع) در این باره می‌فرماید: «همانند آن کس مباحث که بی‌آنکه کاری کرده باشد به آخرت امید می‌بندد و به آرزوی دراز خود توبه را به تأخیر می‌افکند» (حکمت/۱۵۰).

وقتی ایمان بر اساس آگاهی و پشتوانه تفکر حاصل شود، یکی از آثار آن ثبات در عقیده و عدم گرایش به عقاید موهوم و افراطی، همچون ماده‌گرایی، آفتاب‌پرستی و اسطوره‌سازی و ... خواهد بود و به انسان کمک خواهد کرد که در بینش صحیح او خللی بوجود نیاید و به جعل معانی برای زندگی‌اش نپردازد، همان‌طور که امام (ع) می‌فرماید: «ای مردم یقین بدانید آن کس که با جاهلیت مرسوم در میان شما به استقبال قائم ما برود با آن کس که با جاهلیت به استقبال رسول خدا رفت تفاوتی ندارد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۲۰/۵۱).

ایمان سطحی نه تنها در زندگی انسان تأثیرگذار نخواهد بود، بلکه انسان را در مسیر خرافه‌گرایی سوق خواهد داد. از این رو امام علی (ع) زمانی که عازم جنگ نهروان بودند در پاسخ به منجمی که ساعت را برای رفتن به جهاد نامناسب تشخیص داده بود فرمودند که «پیشگویی با آموزه‌های قرآنی ناسازگار است» (خطبه/۷۹) و مسلمانان را از این گونه اقدامات نهی کردند. امام نسبت به آسیب چنین ایمانی هشدار می‌دهد: «ای مردم، بزودی زمانی بر شما خواهد آمد، که اسلام همانند ظرفی شود که وارونه‌اش کرده‌اند تا هر چه در آن بوده ریخته باشد» (همان: خطبه/۱۰۳). لذا عادات و خرافات، به‌مثابه طناب

۱. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ» (ملک/۱۵) اوست که زمین را برای شما رام قرار داد، بنابراین بر اطراف و جوانب آن راه روید و از روزی خدا بخورید و برانگیختن مردگان و رستاخیز به سوی اوست.

۲. «وَأَنْ تَكُونَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم/۳۹) و اینکه برای انسان جز آنچه تلاش کرده [هیچ نصیب و بهره‌ای] نیست.

۳. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ... وَاللَّهُ يَكُلُّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (بقره/۲۸۲) ای اهل ایمان! چنانچه وامی به یکدیگر تا سر آمد معینی، دادید، لازم است آن را بنویسید... خدا به همه چیز داناست.

محکم و مهلکی هستند که عقل انسان را به بند می‌کشند و عاملی هستند برای این‌که انسان‌ها گاهی رنگ، مکان و حتی روز نحس و سعد برای خود قائل باشند و این برایشان عادت شود و در این عادات بی‌اساس غوطه‌ور شوند و تأثیر ایمان به خداوند را در زندگی فراموش کنند که نتیجه‌اش احساس بی‌معنایی و بی‌ارزشی تلاش‌های انسان در زندگی است. امام (ع) در این باره می‌فرماید: «زبان تو، از تو همان می‌خواهد که بدان عادتش داده‌ای و نفست از تو همان تقاضا می‌کند که بدان خو گرفته‌ای» (خوانساری، ۱۳۶۶: ۲۸۴/۷)؛ بنابراین تا وقتی مردم به دنبال خرافه‌گرایی در امور باشند، در مواجهه با مشکلات به واقعیت‌های عینی کمتر توجه نشان خواهند داد و علت‌های موهوم و خیالی جایگزین علت‌های حقیقی خواهند شد و سبب می‌شوند که انسان‌ها به علت‌ها و معلول‌هایی که اسلام و قرآن و نهج‌البلاغه برای اعمال آن‌ها متذکر می‌شود، علاقه‌ای نشان ندهند و به امیدهای واهی دل ببندند.

۲-۵. غفلت

انسان به‌عنوان واقعیتی خارجی که در محدوده زمان، عمر خود را می‌گذراند، علی‌رغم آگاهی که نسبت به ارزش عمر دارد گاهی تفکرش فقط معطوف به پدیده‌ها خواهد بود و با سرعتی نامعقول خود را در راه آرزوهایی که گاهی محال نیز هستند خرج خواهد کرد و این در حالی است که انسان باید ذهنش را صرف تأمل در اموری کند که به آن دعوت شده است. لذا امام علی(ع) ضمن بر حذر داشتن انسان از غفلت با این بیان که: «إِنِّي أَخَذَرْتُكُمْ وَ نَفْسِي هَذِهِ الْمُنْزِلَةَ» (خطبه/۱۵۳) غفلت را به پرده‌ای تشبیه می‌نماید که نمی‌گذارد آدمی آنچه را که باید بدان رو کند و یا آنچه را که باید بدان پشت نماید درک کند و اسیر مرکب دنیا می‌گردد و «دنیا را که تنها یکی از مراحل حیاتش است به‌عنوان معبود خودش قرار می‌دهد؛ که در این حالت اسیر دنیا خواهد شد و به عبارتی به «عبادت دنیا» خواهد پرداخت» (بیضون، ۱۳۷۵: ۸۸۵)؛ زیرا انسان تنها موجودی است که نسبت به مظاهر و زیبایی‌های این دنیا بسیار حریص است و اگر امکان به دست آوردن آن برایش مهیا نشود حتی به انکار آخرت دست خواهد زد و مرگی که در تعقیب اوست و فاصله‌ای با او ندارد را نفی خواهد کرد و تمام تلاشش را صرف دنیایی می‌کند که بین او و معنای حقیقی زندگی‌اش فاصله‌ای عمیق ایجاد نموده است و این پرده زمانی از جلوی چشمان غافل کنار می‌رود که پس از مرگ، موعد مجازاتش فرا می‌رسد (خطبه/۱۵۳) لذا ایمان اعتقاد (باور) صرف و محض نیست؛ بلکه باید به لوازم آنچه که بدان معتقد شده‌ام هم پایبند باشیم (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۰۷)

البته دنیا در نگاه امام (ع) همیشه مذموم نیست، بلکه ایشان از کلماتی همچون پند دهنده‌گی دنیا، محل نزول وحی و صداقت‌نمایی دنیا در مورد آن نیز نام می‌برند (همان: خطبه/۱۳۱) که از قرار گرفتن این دو نقش مثبت و منفی در کنار هم می‌توان به این نکته رسید که با چشم بصیرت نگرستن به دنیا وسیله صعود انسان به کمالات معنوی خواهد بود و در مقابل، همین دنیا می‌تواند انسان را کور کند و وسیله هلاکتش شود. علامه جعفری در توضیح این مطلب اشاره به این موضوع دارد و معتقد است: «اینکه انسان توقع داشته باشد بتواند از مختصات زندگی دنیا رهایی پیدا کند همان مقدار نابجا است که کسی توقع خیس نشدن بعد از افتادن در آب را از خودش داشته باشد» (جعفری، ۱۳۷۶: ۱۲۶/۱۳). لذا

مقصود نه سست گرفتن دنیا و نه قهر کردن با آن است، بلکه مقصود این است که زندگی همراه غفلت و بدون بصیرت نتیجه‌ای به جز تکرار خطاها نخواهد داشت و انسانی از معنا و واقعیت زندگی برخوردار خواهد بود که با خداوند پیوندی عمیق برقرار کند. از این رو خداوند از بشر می‌خواهد که از غفلت رهایی یابد و یاد و ذکر او را همواره در جان خویش زنده نگه دارد (کهف: ۲۸)؛ چرا که غفلت، کل زندگی انسان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و بنیان تمام کژی‌هایی است که موجب می‌شود تا آدمی تنها ظاهری از زندگی دنیا را درک کند و به باطن و حقیقت آن رهنمون نشود: «چیست که شما را کالبدهای عاری از جان می‌بینم که در نمی‌یابید و جان‌های بی‌کالبد که در می‌یابید ولی به کار نمی‌بندید. مردمی به ظاهر اهل عبادت ولی، ناپرهیزکار، بازرگانی سود نابرده، بیدارانی خواب گرفته، به تن حاضر و به دل غایب. توان دیدنتان هست و چون کوران نمی‌بینید. توان شنیدنتان هست و چون کران نمی‌شنوید. توان سخن گفتنتان هست و چون لالان، هیچ، نمی‌گویید» (خطبه/۱۰۸).

نتیجه چنین حالتی در وجود انسان، این خواهد بود که عمرش را در اموری صرف کند که نه تنها هیچ‌گونه سودی برایش به همراه ندارند و در نتیجه انسان تمام تلاشش را صرف امور بیهوده خواهد کرد: «كَفَى بِالْمَرْءِ غَفْلَةً أَنْ يَصْرِفَ هَيْئَهُ فِيمَا لَا يَغْنِيهِ» (همان: خطبه/۲۳۱) و این بیهوده گرایی او را دچار بی‌معنایی و پوچ‌گرایی در زندگی می‌گرداند و نتیجتاً به جای تقویت ایمان در وجودش در پی هوس‌ها خواهد رفت و در واقع نفسش را هبش خواهد بود: «خدایش مهلت داد تا با جماعت غفلت زدگان در پی هوای خویش باشد و با گناهکاران شب را به روز رساند، بی‌آنکه به قصد هدفی در راهی گام زند یا امامی او را به مقصد و مقصودی کشاند» (همان: خطبه/۱۵۳).

امام علی (ع) چنین انسان‌هایی را مانند حیواناتی می‌داند که در زندگی هدف مشخصی را دنبال نمی‌کنند و تمام هم‌وغمشان سیری شکمشان است و نمی‌دانند که در زندگی به دنبال چه هستند: «چیست که می‌بینمتان که از خدای می‌رمید و به دیگری جز او می‌گرایی. چونان چارپایانی هستید که چوپانشان به چراگاهی بیماری خیز و آبشخوری دردناکیز رها کرده است. یا همانند آن گوسفندی هستید که فربه‌اش می‌سازند تا کارد بر گلویش مالند و نداند که با او چه می‌کنند. اگر با او نیکی کنند پندارد که همواره روزگارش چنین است و کار او سیر شدن است و بس» (همان: خطبه/۱۷۵).

بنابراین انسان باید خودش را از این حالت که زندگی‌اش را شبیه به سایه‌ای ناقص از یک خویشتن مجازی می‌کند، رها سازد و از واقعیات و حقایقی که پیرامون او را فراگرفته‌اند و می‌توانند بهترین وسیله رشد او در مسیر معرفت‌افزایی برای یافتن معنای درست از زندگی باشند بهره‌مند سازد و از این دنیا ره‌توشه مناسبی برای خویشتن خویش بردارد، نه اینکه از این دنیا فقط در راه تورم خود طبیعی و حیوانی‌اش بهره‌برد؛ همان‌طور که امام (ع) به این واقعیت اشاره می‌کند: «اهل دنیا همچون سوارانی هستند که آن‌ها را می‌برند درحالی‌که خوابند» (همان: حکمت/۶۴).

۱. «وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ» (کهف/۲۸) با کسانی که صبح و شام، پروردگارشان را می‌خوانند در حالی که همواره خشنودی او را می‌طلبند، خود را پایدار و شکمپا دار.

با غوطه‌ور شدن در حالت غفلت، از خوانش تمامی صفحات کتاب هستی چه در حوزه طبیعت و چه در حوزه انسانیت نتیجه مطلوب را دریافت نخواهیم کرد و متوجه وظیفه خود نخواهیم شد و «در روز بازنشستگی باید میز دنیا را با دست خالی رها کرده و فرسوده از این دنیا کوچ کنیم» (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۱۴۱/۱۱). به همین دلیل است که امام (ع) قلب‌های آماده را به خود می‌آورد که: «برای عمل شتاب کنید و از فرا رسیدن ناگهانی مرگ بترسید؛ زیرا امید بازگشت به آنچه از روزی از دست رفته هست ولی از عمر رفته امید بازگشت نیست» (خطبه/۱۱۴). به همین علت امام انسان‌ها را به تمسک به قرآن فرامی‌خواند (همان: خطبه/۱۹۸) که قول و فعلشان را با آن مطابقت دهند؛ زیرا «قرآن همچون نوری در دنیاست که راه درست را در تاریکی دنیا به انسان نشان می‌دهد و چراغیست که تاریکی‌های دنیا را می‌شکافد» (خوبی، ۱۴۰۰: ۳۰۴/۲۱؛ مکارم، ۱۳۸۶: ۵۷/۶) که حاصل آن یافتن زندگی معنادار است؛ زیرا بیداری انسان نسبت به خودش در این جهان سبب خواهد شد که درباره خویش بیندیشد و در جهت یافتن معنای زندگی و تماشای به دنبال کسب علوم حصولی برود که نتیجه‌اش بیدار شدن از غفلت و تنبه انسان خواهد بود.

۳. نتیجه‌گیری

این مقاله نشان داد که از کلام امام علی(ع) و قرآن می‌توان برای کشف راه‌های معنابخشی به زندگی و درک موانع معنابخشی به آن استفاده کرد و به بررسی آموزه‌های امام علی(ع) و قرآن کریم در راستای کشف سازوکارهای معنابخشی به زندگی و شناسایی موانع آن پرداخت. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ایمان به خداوند به‌عنوان محوری‌ترین عامل در شکل‌دهی به تفسیر انسان از جهان هستی، نقش تعیین‌کننده‌ای در خلق معنای حیات ایفا می‌کند. از منظر امیرمؤمنان(ع)، ایمان تنها باور انتزاعی نیست، بلکه نظامی یکپارچه از شناخت، اخلاق و عمل است که انسان را در مسیر هماهنگی با غایت آفرینش قرار می‌دهد. بر این اساس در این پژوهش به آسیب‌شناسی معنای زندگی توحیدی از منظر امیرمؤمنان(ع) پرداخته شد و نتایج ذیل بدست آمد:

- انسان محوری از جمله مهمترین آسیب‌ها و موانع ایمان در معنابخشی حیات است، حال آن‌که نیاز به خداوند براساس دیدگاه امام علی(ع) از جمله نیازهای اصیل و حیاتی آدمی است، بدیهی است که نادیده گرفتن این نیاز اصیل، ارمغانی جز احساس پوچی و بی‌هدفی برای انسان ندارد و هرگونه معنایی را از حیات آدمی سلب می‌نماید.
- سودگرایی یکی دیگر از آسیب‌ها و موانع ایمان در معنا بخشی حیات است؛ چرا که اگر انسان تمام تلاشش را معطوف خود و منافع شخصی خویش قرار دهد، خیراندیشی برای دیگران در وجود وی از بین خواهد رفت و جایگاه او را در حد بهائم تنزل خواهد داد، چنین افرادی براساس دیدگاه امام علی(ع) بسان درندگانی هستند که برای دریدن صید در شتابند برخی به برخی هجوم می‌آورند و نیرومندان ناتوان را می‌خورد.

- از خود بیگانگی به عنوان یکی دیگر از آسیب ها و موانع ایمان در معنابخشی حیات است که ریشه در غفلت از حقیقت خود و عدم شناخت صحیح انسان دارد. این عامل موجب می شود تا آدمی نتواند از متن جهان مادی بالاتر برود و معنای صحیح زندگی را دریابد. لذا امام علی (ع) از انسان هایی که در پی گم شده دنیوی خویش اند و حال آن که خود را گم کرده اند و به دنبال آن نمی گردند اظهار شگفتی می کند.
- خرافه گرایی و عقاید موهوم و افراطی آسیبی مهم برای عدم تأثیر ایمان در معنا بخشی زندگی انسان است که در صورت غلبه آن در زندگی، انسان به جای کشف معنای زندگی، به جعل معنای حیات روی خواهد آورد. عامل گرایش انسان به این مسئله ایمان سطحی است، به همین دلیل امام علی (ع) نسبت به چنین ایمانی در وجود انسان هشدار می دهد که به زودی اسلام همانند ظرفی شود که وارونه اش کرده اند.
- غفلت، زندگی انسان را تحت تأثیر خود قرار می دهد و بنیان تمام کژی هایی است که موجب می شود تا انسان تنها ظاهری از زندگی دنیا را درک کند و به باطن و حقیقت آن رهنمون نشود؛ چرا که انسان غافل، با غفلت از یاد خدا نمی تواند از زندگی، استفاده مناسب و خدا پسندانه ای داشته باشد.

منابع

- قرآن کریم.
- سید رضی (۱۳۸۸). نهج البلاغه. ترجمه حسین انصاریان، قم: دارالقرآن
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه. تحقیق علی اکبر غفاری. ج ۳. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.
- بورکهارت، یاکوب (۱۳۷۶). فرهنگ رنسانس در ایتالیا. ترجمه محمدحسن لطفی. تهران: طرح نو.
- بیضون، لیبب (۱۳۷۵). تصنیف نهج البلاغه. قم: تبلیغات.
- تیمیمی آمدی، عبدالواحد ابن محمد (۱۴۱۰ ق). غررالحکم و درر الکلم. تصحیح سید مهدی رجایی. قم: دار الکتاب الاسلامی.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۶). ترجمه و تفسیر نهج البلاغه. ج ۱، ۳، ۱۳. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ----- (۱۳۸۹ الف). شناخت انسان در تصعید حیات تکاملی. تهران: موسسه نشر و تدوین آثار علامه جعفری.
- ----- (۱۳۸۹ ب). حیات معقول. تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جعفری، زهرا و مسیب یار محمدی، واصل (۱۳۹۵). رهیافت‌هایی از مهارت‌های زندگی در نهج البلاغه. فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال چهارم، شماره ۱۵، ۱۰۰-۱۱۶
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴). تفسیر موضوعی قرآن کریم. ج ۱، ۱۱، ۱۵. قم: اسراء.
- ----- (۱۳۸۹). تفسیر انسان به انسان. تحقیق محمدحسین الهی زاده. قم: اسراء.
- ----- (۱۳۸۵). دین و زندگی. قم: اسراء.
- حائری شیرازی، محی‌الدین (۱۳۷۲). تمثیلات. ج ۲. قم: شفق.
- حسین‌زاده، علی و کریمی رکن‌آبادی، اصغر (۱۳۹۳). معرفت‌شناسی ایمان دینی در نهج البلاغه و تفسیر المیزان. فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال دوم، شماره ۷، ۱۰۳-۱۲۶.
- خوانساری، جمال‌الدین محمد (۱۳۶۶). شرح غررالحکم و درر الکلم. ج ۷. تهران: دانشگاه تهران.
- خویی، حبیب‌اله (۱۴۰۰ ق). منهاج البراعه. ج ۲۱. تهران: مکتب الاعلام الاسلامی.
- دیانی، محمود (۱۳۹۹). میزان و معنا. ساری: موسسه پیامبر اعظم.
- سارتر، ژان پل (۱۳۶۵). تهوع. ترجمه امیر جلال‌الدین اعلم. تهران: نیلوفر.
- شریعتی، علی (۱۳۹۱). انسان بی خود. ج ۲. تهران: قلم.
- شعبی، فاطمه (۱۳۹۲). روان‌شناسی خرافات. قم: تبیان.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۶۲). پرتویی از قرآن. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۳). المیزان فی تفسیر القرآن. ج ۵، ۶، ۲۰. تهران: نشر فرهنگی رجاء.
- کنراد، لورنتس (۱۳۸۵). هشت گناه بزرگ انسان متمدن. ترجمه: محمود و فرامرز بهزاد. تهران: سپهر.
- مبلغی‌آبادانی، عبدالله (۱۳۷۳). تاریخ ادیان و مذاهب جهان. قم: منطق (سینا).
- مجلسی، محمدباقر (ق ۱۴۰۳). بحار الانوار. ج ۵۱، ۹۵. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۶). میزان الحکمه. ج ۷. قم: دارالحديث.
- مصباح یزدی، تقی (۱۳۸۰). آموزش فلسفه. ج ۲. تهران: مؤسسه امام خمینی.

-
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۶). مجموعه آثار. نسخه دیجیتال. ج ۳. تهران: صدرا.
 - ----- (۱۳۵۷). انسان کامل. تهران: صدرا.
 - مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). پیام امام علی (ع). ج ۶. تهران: دارالکتاب الاسلامی.
 - ملکیان، مصطفی (۱۳۸۲). عقل و اعتقاد دینی. تهران: نشر نگاه معاصر.
 - ----- (۱۳۸۵). مهر ماندگار. مقالاتی در اخلاق شناسی. تهران: نشر نگاه معاصر.
 - همپلتون، ملکم (۱۳۹۲). جامعه شناسی دین. ترجمه: محسن ثلاثی. تهران: نشر ثالث.
 - یاسپرس، کارل. (۱۳۹۵). فلسفه اگزیستانس. ترجمه: لیلا روستایی. تهران: پارسه.
 - Robert, S. (2017). *Enlightenment Ethics and Philosophy*. Routledg.
 - Stein, M. (2015). *Philosophical Approaches to Life's Meaning: Socrates to Aristotle*. Continental Philosophy Review.
 - Locke, J. (1689). *Two Treatises of Government*, Book II, (Ed. Cambridge University Press).
 - Taylor, C. (1989). *Sources of the Self*, (Ed. Harvard University Press).
 - Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Doubleday.